डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष

दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

कमलप्रसाद जोशी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६६

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन - कमलप्रसाद जोशी (२०६६)

प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(शोधनिर्देशक)

डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष
दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
कमलप्रसाद जोशी
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत **डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र कमलप्रसाद जोशीले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६६।१२।१२

....

प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम

(शोधनिर्देशक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र कमलप्रसाद जोशीले स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१.	प्रा. राजेन्द्र सुवेदी	(विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम	(शोधनिर्देशक)	....
३.	डा. नन्दीश अधिकारी	(बाह्य परीक्षक)	....

मितिः २०६६/१२/३१

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम्.ए. दोस्रो वर्ष दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको **डडेल्धुराली भाषिकाको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । शीर्षक चयनदेखि लिएर यसले पूर्ण रूप नपाउन्जेलसम्म आफ्नो अति व्यस्तताबाट समय मिलाएर आवश्यक निर्देशन, सल्लाह, सुझाव तथा अमूल्य प्रेरणा दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति सदा आभारी छु । उहाँप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी प्रस्तुत शीर्षकमा शोधपत्र लेख्ने सु-अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदीज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र लेख्नका लागि आवश्यक पुस्तकालयीय सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुरप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक वातावरण मिलाइदिने पिता विष्णुराज जोशी र माता शारदा जोशीप्रति म सदा आभारी छु ।

यसैगरी शोधपत्रका क्रममा विभिन्न पक्षबाट सहयोग गर्ने मित्रहरू माधव उपाध्याय, राजेन्द्र पन्त, शालिकराम घिमिरे र लोकेन्द्र पनेरूलाई धन्यवाद दिन्छु । सङ्कलित सामग्रीहरू यथासम्भव शुद्ध र स्तरीय टङ्कन गर्ने टङ्कणकर्ता मित्र दुर्कमान महर्जनलाई पनि म धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

मितिः २०६६।१२।१५

....

कमलप्रसाद जोशी

विषय-सूची

अध्याय - १: शोधपरिचय **१-८**

१.१ शोधको शीर्षक १

१.२ शोधको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ शोधको उद्देश्य २

१.५ पूर्वकार्यको विवरण २

१.६ शोधकार्यको औचित्य ६

१.७ शोधको क्षेत्र र सीमा ६

१.८ शोधविधि ७

१.९ अध्याय योजना ७

अध्याय - २: वर्ण विज्ञान **९-२०**

२.१ वर्णहरूको व्यतिरेक ९

२.१.१ स्वरवर्णको व्यतिरेक ९

२.१.१.१ जिब्राको उचाइका आधारमा व्यतिरेक ९

२.१.१.२ एकस्वर र द्विस्वरको व्यतिरेक १०

२.१.१.३ अनुनासिकताका आधारमा व्यतिरेक १०

२.१.१.४ पदादि अवस्थामा स्वरहरूको व्यतिरेक ११

२.१.१.५ पद मध्य अवस्थामा स्वरको व्यतिरेक ११

२.१.१.६ पदको अन्त अवस्थामा स्वरको व्यतिरेक १२

२.२ व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक १२

२.२.१ घोषत्वका आधारमा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक १२

२.२.२ प्राणत्वका आधारमा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक १३

२.२.३ पदादि अवस्थामा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक १४

२.२.४ स्वर मध्यगत अवस्थामा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक १६

२.२.५ पदान्त अवस्थामा व्यञ्जनहरूको व्यतिरेक १८

२.३ सारांश १९

अध्याय - ३: डडेल्धुराली भाषिकाको रूपतात्त्विक अध्ययन **२१-६२**

३.१ उपसर्गबाट शब्द निर्माण २१

३.२ प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण २२

३.२.१ कृत प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण २२

३.२.१.१ कृदन्त नाम २३

३.२.१.२ कृदन्त विशेषण २५

३.२.१.३ कृदन्त क्रियाविशेषण २६

३.२.२ तद्धित प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण २७

३.२.२.१ नामबाट बनेका तद्धितान्त नाम २७

३.२.२.२ नामबाट तद्धितान्त विशेषण २९

३.२.२.३ नामबाट तद्धितान्त क्रियाविशेषण ३१

३.२.२.४ विशेषणबाट तद्धितान्त नाम ३१

३.२.२.५ विशेषणबाट तद्धितान्त विशेषण ३२

३.२.२.६ विशेषणबाट तद्धितान्त क्रियाविशेषण ३२

३.२.२.७ सर्वनामबाट तद्धितान्त नाम ३३

३.२.२.८ सर्वनामबाट तद्धितान्त सर्वनाम ३३

३.२.२.९ सर्वनामबाट तद्धितान्त विशेषण ३३

३.२.२.१० सर्वनामबाट तद्धितान्त क्रियाविशेषण ३४

३.३ नामधातु र शब्दनिर्माण ३५

३.३.१ नाममलुक नामधातुको निर्माण ३५

३.३.२ विशेषणमूलक नामधातुको निर्माण ३६

३.३.३ क्रियाविशेषणमूलक नामधातु ३७

३.४ सर्ग-वैपरीत्य (स्त्रीलिङ्ग-पुलिङ्ग) र द्वितीय व्युत्पन्न शब्द ३८

३.४.१ अ ↔ अनि ३८

३.४.२ या ↔ अनि ३८

३.४.३ अ ↔ एनि ३८

३.४.४ इ ↔ एनि ३९

३.४.५ या ↔ एनि ३९

३.४.६ उवा ↔ अनि/उनी ३९

३.४.७ ओ ↔ इ ३९

३.४.८ अ ↔ इ ३९

३.४.९ या ↔ एनि ४०

३.५ समास-प्रक्रियाबाट शब्द निर्माण ४०

३.५.१ तत्पुरुष समास ४०

३.५.२ अव्ययीभाव समास ४२

३.५.३ कर्मधारय समास ४२

३.५.४ द्विगु समास ४२

३.५.५ बहुब्रीहि समास ४३

३.५.६ द्वन्द्व समास ४३

३.६ द्वित्व-प्रक्रियाबाट शब्दनिर्माण ४४

३.६.१ पूर्ण द्वित्व ४४

३.६.२ आंशिक द्वित्व ४५

३.६.३ आपरिवर्तित द्वित्व ४५

३.७ अनुकरणात्मक शब्दनिर्माण प्रक्रिया ४५

३.८ क्रियाका रूपावली ४८

३.८.१ वर्तमान काल ४८

३.८.१.१ सामान्य वर्तमान काल ४८

३.८.१.२ अपूर्ण वर्तमान ४८

३.८.१.३ पूर्ण वर्तमान ४९

३.८.२ भूत काल ५०

३.८.२.१ सामान्य भूत काल ५०

३.८.२.२ अपूर्ण भूत काल ५०

३.८.२.३ पूर्ण भूत काल ५१

३.८.२.४ अभ्यस्त भूत काल ५१

३.८.२.५ सामान्य अज्ञात भूत ५२

३.८.२.६ अपूर्ण अज्ञात भूत ५२
३.८.२.७ पूर्ण अज्ञात भूत ५३
३.८.३ भविष्यत् काल ५४
३.८.३.१ सामान्य भविष्यत् काल ५४
३.८.३.२ अपूर्ण भविष्यत् काल ५४
३.८.३.३ पूर्ण भविष्यत् काल ५५
३.८.४ सम्भावना भविष्यत् काल ५६
३.८४.१ सामान्य सम्भावना भविष्यत् ५६
३.८.४.२ अपूर्ण सम्भावता भविष्यत् काल ५७
३.८.४.३ पूर्ण सम्भावना भविष्यत् काल ५८
३.८.४.४ अभ्यस्त सम्भावना ५८
३.८.५ इच्छार्थ ५९
३.८.६ विधि वा आज्ञार्थ ६०
३.९ सारांश ६०

अध्याय - ४: उपसंहार **६३-६७**
४.१ सारांश ६३
४.२ निष्कर्ष ६४
४.३ भावी अध्ययनका शीर्षकहरू ६७

सन्दर्भ कृतिसूची **६८-७१**

परिशिष्ट **७२-८९**
परिशिष्ट-१: मौलिक नामहरूको सूची ७२
परिशिष्ट-२: नक्सा ८९

सङ्केत सूची

/ /	: वार्णिक लेखन
# - #	: वर्णहरुको परिवेश
:	: दीर्घत्व
>	: व्युत्पन्न रुप
→	: जोडको संयुक्त स्थिति (जस्तैः अप्रधान)
	: शब्द + प्रधान शब्द – समस्त शब्द
+	: जोड
( )	: शब्दको अर्थ
← →	: दुवैसँग सम्बन्धित
पु.	: पुलिङ्ग
स्त्री	: स्त्रीलिङ्ग